

Demokratisk industriarv?

Kulturarvifisering og identitet i øvre Telemarks verdensarvområde

Steffen F. Johannessen

Institutt for kultur, religion og samfunnsfag, Universitetet i Sørøst-Norge.

E-post: Steffen.f.johannessen@usn.no

Abstract

Industrial heritage supposedly offers workers a right to a past and has therefore been celebrated as democratic. Authorities continue to applaud democratization, supporting and encouraging heritage for all, in an open and non-excluding sense. Examining the concept of democratic industrial heritage, this article explores connections between heritage and identification in a major industrial heritage site in Southern Norway. It investigates how implicit and seemingly under-communicated boundaries between self and Other are negotiated on the ground when local people's history and environment become world heritage.

In the early 20th century, a major industrial complex was established in the upper regions of Telemark. After securing rights and access to local natural resources, the company Norsk Hydro was soon developed into a major producer of artificial fertilizer, driven by hydroelectric power. A century later, and some two and a half decades after the enterprise had shut down and relocated all chemical production, the early history and physical remains of the local industry was awarded UNESCO World Heritage status in 2015. Ethnographic data collected within the Rjukan-Notodden industrial heritage site between May 2017 and December 2018 demonstrates that so-called heritage communities are far from stable. Heritagization processes not only produce heritage and heirs. World heritage, especially, also produces a series of stages, arenas, situations and debates. Here, identities are mobilized in different constellations according to changing political circumstances. Heritage communities thus constantly shift as members and heirs populate the democratic world heritage's less visible, yet constituent, Other with new social groups – often opponents in the politicized situations that heritagization processes provoke. Heritage, then, becomes resource and raw-material for strategic identity construction on the wide variety of arenas that heritagization generates.

Keywords:

- *Rjukan*
- *industrial heritage*
- *world heritage*
- *identity politics*
- *democratization*

«Jeg er verdensarv.» I mai 2018 var det folkefest i øvre Telemark. Under en offisiell markering av UNESCO-statusen som ble tildelt Rjukan-Notodden industriarv tre år tidligere, bar flere deltakere på Rjukan buttons med denne påskriften. Det gjaldt

ikke bare tidligere ansatte i den nedlagte industrien, men også lokale barnehagebarn. Timer før avdukingen av stedets offisielle verdensarvplaketter mottok sågar kronprinsen et slikt jakkemerke. En gruppe barne-skolegutter stakk det til ham i det det

*Jeg er verdensarv.
Foto: Steffen F. Johannessen.*

kongelige ekteparet, til jubel, flagg, blitz og barnesang på Mæl stasjon, ble geleidet om bord i M/F Storegut – en nesten 90 meter lang jernbaneferje som fra 1965 traverserte Tinnsjøen med opptil 3000 tonn gods i døgnet for industriselskapet Norsk Hydro (Løndal 2010).

Om verdensarv er noe en kan «være» er et interessant spørsmål. Innenfor den kritiske kulturarvforskningen arbeider man gjerne utfra en tanke om at kulturarv er noe som gjøres, og som produserer relasjoner mellom mennesker og omgivelser. Det mer dynamiske uttrykket «kulturarvifisering» flytter fokus til de rekker av prosesser og pågående diskurser som kulturarv er resultat av. Dette handler i stor grad om betingelser, aktiviteter og teknikker som produserer og opprettholder maktstrukturer, innenfor

hvilke posisjonerte aktører utpeker objekter, tradisjoner og miljøer til arv og tilskriver dem verdi og betydning. Dette virker i sin tur tilbake på objekter, miljøer og samhandling, som ofte bekrefter – men som også kan utfordre – etablerte praksiser og forståelser av kulturarv (Walsh 1992:4, 149; Ronström 2000; Smith 2006:11–13; Harrison 2013:69).

Som dette antyder produseres langt mer enn kulturarv der kulturarvifisering pågår. Ikke minst produseres nye muligheter for identifikasjon og identitetsfellesskap. Faro-konvensjonen av 2005 gjorde bruk av begrepet «kulturarvfellesskap» for å anskueliggjøre denne type koplinger mellom kulturarv og bestemte sosiale grupper som verdsetter og ønsker å bevare og videreføre en felles kulturminnebestand (Council of

Europe 2005).¹ Representasjoner av fortiden, det som søkes opprettet gjennom kulturarvifisering, er nemlig nært forbundet med etablering av bestemte identiteter i samtiden (jf. Friedman 1992:195). I dette ligger også betydelig politisk potensiale, noe som blant annet kommer til uttrykk gjennom offisielle målsettinger og ambisjoner for kulturarv. Ikke sjelden understrekes det at kulturarv skal noe. Og i slike prosjekter forekommer produksjon av identitet ofte som middel og mål – eksempelvis for å skape bevaringsengasjement og (også gjennom) lokal tilhørighet, eller for å sikre fred og (også gjennom) økt respekt for mangfold. Kulturarvifisering produserer altså ikke bare kulturarv. Som folklorist Anne Eriksen påpeker, insisterer kulturarv også på et subjekt, kollektivt eller individuelt: «Kulturarv skaper kulturarvinger og er et viktig virkemiddel i identitetspolitikk» (Eriksen 2009:479). Som arvbar, og dermed tingliggjort, fortid er kulturarv også politisk i den forstand at kulturarv både oppretter fellesskap og former fellesskapenes subjekter gjennom historisk vinkling og verdsetting. Nasjonal identitet får ofte en privilegert posisjon i slike prosesser, også innenfor UNESCO-systemet der nasjonalstaten beholder en sentral rolle (jf. Eriksen 2009:478; Graham og Howard 2008; Jensen 2008; Lowenthal 1996; Smith 2006).

Som begrepet verdensarv antyder er kulturarvinger og deres forestilte fellesskap ikke alltid nasjonale. Dersom verdensarvens subjekter er menneskeheten, insisterer den på at vi alle er verdensarvinger. Verdensarv

blir dermed en finurlig størrelse, ikke minst i kombinasjon med kulturminneforvaltningens ambisjoner om å fremme en såkalt demokratisk kulturarv – kulturarv som ikke skal ekskludere noen. Disse begrepene lar seg ikke helt plassere. De kan synes å oppnå selvmotsigende trekk i det øyeblikk det mest påtrengende spørsmålet i ethvert arveoppgjør reises: Hvem er det egentlig som skal arve? Hvem blir arveløs? Hvem er det som skal overta sølvtøyet, gården, eller såkalte umistelige historiske monumenter og det ansvaret dette fører med seg? Mens verdensarv snakker til hele menneskeheten, forteller demokratisert kulturarv at alle skal med. Alle bærer ansvar, alle skal være representert, og alle skal kunne produsere kulturarv. Det hele er så inkluderende at det kan synes som om grensene mellom oss og dem, med andre ord identitetsprosjektene som konstituerer kulturarv, pulveriseres. I det minste i konsensuspregede offisielle formuleringer. Men hva skjer i praksis? Noen synes å påberope seg å være mer verdensarvinger enn andre. At uttrykk som «vår industriarv» og «verdensarven vår» sirkulerer i øvre Telemark hvor innbyggere stolt taler om at «vi er blitt verdensarv», bør forstås som en første indikasjon på at koplinger mellom identifikasjon og kulturarv ikke oppløses – til tross for at både verdensarv- og inkluderingsretorikken som definerer demokratisk kulturarv transformerer alteritet til noe svært vagt og uklart. I stedet for å reise spørsmålet som gjerne presser seg frem: hvem tilhører arven?, kan det være fruktbart å undersøke spørsmålet fra en annen kant: Hva skjer med forholdet mellom oss og dem

---

1. Farokonvensjonen er Europarådets rammekonvensjon om verdien av kulturarv for samfunnet. Konvensjonen bidro til å flytte fokus fra kulturarvobjekter til mennesker og samfunnsgrupper. Den vektlegger bl.a. menneskers rett til (å tolke egen) kulturarv, respekt for andres kulturarv, og kulturarvfellesskapenes rett til beskyttelse av egne kulturminner. Konvensjonen kopler kulturarv til retten til å delta i samfunnets kulturelle liv, jf. Menneskerettskonvensjonens artikkel 27. Dette blant annet ved å oppfordre parter til å gjøre kulturarv tilgjengelig for alle, og å fremme demokratisk deltakelse i kulturarvprosesser gjennom samarbeid mellom offisiell forvaltning, ikke-statlige organisasjoner og frivillige aktører. Norge ratifiserte Farokonvensjonen i 2008.

når lokal historie og menneskers omgivelser blir verdensarv og myndighetene samtidig insisterer på en demokratisk kulturarv for alle?

Industriarv, eller teknisk-industrielle kulturminner, tilbyr en særlig interessant inngang til å undersøke dette spørsmålet. Industriarv har vært forstått som et nokså tydelig uttrykk for demokratisk kulturarv. I motsetning til middelalderkirker, viking-skip, festninger, slott og andre solide gamle byggverk tidens tann ikke rakk bryte ned før de ble gjenstand for vern og beskyttelse, inkluderer industriarv ofte gjenstander og monumenter fra relativt nær fortid og representerer ikke nødvendigvis noen samfunns-elite. Muligens er disse ofte betraktet som stygge fordi de tvert imot assosieres med arbeid og dagliglivet til samfunnsgrupper som ikke fullt så ofte skrev historiebøker eller kjempet for å opphøye egne omgivelser (oftest eid av andre) til arv, for å sikre dem for barnehagebarna og påfølgende generasjoner av kulturarvinger gjennom vern og fredning (se Alzén 1996).

I det følgende tematiseres industriarv som demokratisk kulturarv. Deretter diskuteres tre empiriske eksempler fra et industriarvområde tildelt verdensarvstatus av UNESCO. Disse eksemplene viser hvordan pågående kulturarvifisering fører med seg mobilisering av identitet. Den påfølgende argumentasjonen krever en utvidet forståelse av identitetspolitikk, som ikke bare konsentrerer seg om hvilke subjekter som blir fremmet og glemt i kulturarvsprosesser. All politisk aktivitet involverer strategisk identitetskonstruksjon, skriver sosialpsykologene Nick Hopkins og Vered Kahani-Hopkins: «rather than reserving the term ‘identity politics’ for a distinctive form of political activity, all political activity may be analyzed as involving (and being accomplished through) the strategic construction of collective identity» (Hopkins og Kahani-

Hopkins 2004). Som denne artikkelen vil vise, utøves makt så vel som motmakt gjennom slik aktivitet. Og i slike prosesser er kulturarvens subjekt – kulturarvingene – langt fra en stabil størrelse. Kulturarvinger mobiliseres i ulike konstellasjoner avhengig av politisk kontekst og hvem som flyttes inn i den demokratiske verdensarvens tilsynelatende pulveriserte kategori: de andre.

Før vi ankommer disse stasjonene er det fruktbart å toge tilbake til Mæl jernbanestasjon ved inngangen til Vestfjorddalen hvor Rjukan ligger. Det er nemlig langsmed denne jernbanestrekningen empirien til denne artikkelen er fremskaffet. Materialet som diskuteres her bygger på mer enn ett år etnografisk feltarbeid i og omkring verdensarvområdet Rjukan-Notodden industriarv. Data er hentet fra samtaler og semistrukturerte, formelle intervjuer med innbyggere og personer som innehar strategiske posisjoner i verdensarvforvaltningen, samt observasjoner foretatt gjennom deltakelse i verdensarvrelaterte arrangementer mellom mai 2017 og desember 2018.

«Hele verdensarven»

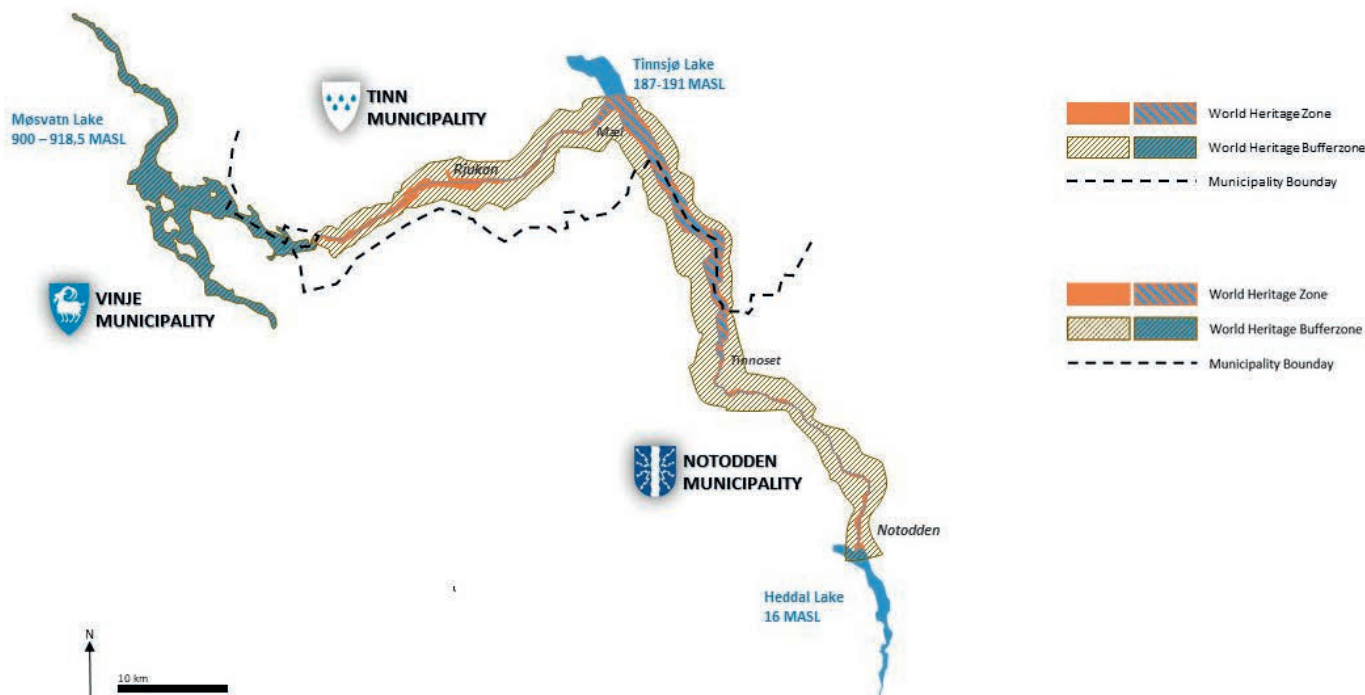
«Det starta med Rjukanbanen,» forklarer verdensarvkoordinator i Tinn kommune. Han legger raskt til, «men Rjukan hadde ikke blitt verdensarv alene». Som for å understreke at UNESCO-statusen inkluderer alle steder i verdensarvområdet, og ikke bare Rjukan, ble det siste poenget lenge kringkastet gjennom korte innslag om verdensarven i lokalradioen – den eneste kanalen man fortsatt får inn på FM-frekvens i den trange dalen mellom Gaustatoppen og Hardangervidda. Det er viktig å formidle «helheten» i verdensarvområdet, påpeker han. Verdensarvområdet er langstrakt, og følger østre del av Telemarksvassdraget gjennom tre kommuner: Vinje, Tinn og Notodden. Også ansatte ved Norsk industriarvbeidermuseum (NIA) fremhever dette.

Stiftelsen med hovedansvar for verdensarvformidlingen har riktignok hovedadresse i Vemork kraftstasjon, som Hydro reiste nedenfor Rjukanfossen i 1911. Men det konsoliderte museet inkluderer også bygdetun, museum og galleri i nabokommunen Notodden, og er dermed også present nedover i vassdraget. Museet legger likevel opp til at ulike deler av verdensarvhistorien formidles i de to byene. Mens fokus på Rjukan er arbeider- og krigshistorie, formidles innovasjon og kunst i større grad på Notodden.

«Notodden var først, men Rjukan var størst» heter det seg. Det pekes da på hvordan Norsk Hydro ble grunnlagt med hovedkontor på Notodden i 1905 og startet en forsøksfabrikk i «pionerbyen» før industriselskapet ekspanderte oppover i vassdraget for å utnytte kraften i den sagnomsuste Rjukanfossen.² Videre understrekes det at

prosjektet ville vært umulig uten Møsvatn, et veldig vannreservoar som slynger seg innover Hardangervidda i Vinje kommune. Det var fjellbøndene her omkring som «betalte prisen», forklarer verdensarvformidlere. Møsvannsdammen løftet vannspeilet innover jordene deres, noe som også bidro til lav temperatur utover våren ettersom nedtappingen lot mye av isen bli liggende igjen på land (se Kostveit 2000). Det fortelles at Møsvannsdammen ble et skille mellom gammel og ny tid, et tidsskille som museets bygdetun nedover i det utbygde vassdraget også skal eksemplifisere. For nedenfor den symbolske demningen reiste Hydro verdens største kraftstasjoner. De monumentale murbygningene som fortsatt ruver i fjellsiden, skulle levere strøm til nærliggende fabrikker der kunstgjødsel ble fremstilt ved hjelp av kraftkrevende lysbue-

Kart over Rjukan-Notodden industriarv. Foto: Steffen F. Johannessen.

2. Selskapet het opprinnelig Norsk Hydro-Elektrisk Kvælstofaktieselskab. Tidlige forsøk med Birkeland-Eyde-prosessen ble utført ved Frognerkilen i Oslo, og senere på Vassmoen utenfor Arendal.

ovner som var i stand til å trekke nitrogen ut av luften. Det ferdige produktet, Norgessalpeter, ble så pakket og fraktet på selskaps jernbaner som fulgte vannveien fra Vemork til Mæl, på jernbaneferjer over Tinnsjøen, nedover Tinnosbanen til Hydrokaia på Notodden hvor selskapet tok i bruk Telemarkskanalen for å frakte produktet gjennom sluser ned til kysten, for så å bli eksport til verdensmarkedene.³ I ulike ordelag understrekes så at «Hydro reddet verden fra sultkatastrofe». Omkring fabrikkene på Rjukan reiste selskapet en gjennomplanlagt moderne mønsterby helt fra scratch, hvor det langt meste var tegnet av datidens kjente arkitekter.

Når dette verdensarvstedets «helhet» skal tydeliggjøres, fremheves altså noen utvalgte elementer. For utenforstående kan det virke pussig at innbyggere, med tiltagende selvfølgelighet, rydder sine egne omgivelser inn i fire «pilarer». Under nominasjonsarbeidet ble industriobjekter nemlig gruppert inn i fire kategorier: vannkraft, fabrikkanlegg, transportåre og industrisamfunn (companytown). I dag åpner de fleste omvisninger med en redegjørelse for disse. NIAs verdensarvsenter strukturerer sågar kalenderen deretter og tilbyr relaterte foredrag og omvisninger gjennom fire perioder utenfor turistsesongen. Særlig transportåren inviterer til et stedsovergripende fokus, som knytter det 92 kilometer lange verdensarvområdet sammen.

Om verdensarvformidlere sjelden glemmer å påpeke hvilke anlegg og bygningstyper som både finnes på Rjukan og på Notodden, så er det vel så mye det som mangler som binder stedene sammen i formidlingen. «Hadde vi bare fått trafikk på Tinnosbanen,» sukker både guider og andre beboere, og viser til muligheter for turisttra-

fikk på den 30 kilometer lange jernbanestrekningen mellom ferjekaia på Tinnoset og Notodden. Likeledes, ved næringsparken på Rjukan ruver et siste fredet 23 meter høyt syretårn i granitt, jern og blåasbest. Opprinnelig var tårnet del av et enormt absorpsjonsanlegg som i 1912 bestod av 46 tårn, og befant seg inne i et 34 meter høyt og 7 mål stort tårnhus. I dag er det som den gang var Skandinavias største bygning revet, men i Hydroparken på Notodden eksisterer fortsatt et eksempel på en slik bygningstype. Her kneiser et veldig tårnhus i armert betong – dog uten syretårn (Berntsen 2015:106, 152). «Det blir mye Rjukan,» poengterer flere beboere på Notodden. Ikke minst derfor gjentas historien om tårn og tårnhus for å formidle at Rjukan og Notodden trenger hverandre, for (mest som mann og kone) kunne ingen av dem avføde noen verdensarv alene. Som Tinns verdensarvkoordinator oppmuntrer: «Sammen er vi dynamitt».

Arbeidet med å understreke «helheten i verdensarven» kan forstås som forsøk på å bygge bro mellom verdensarvkommuner med egen administrasjon, ressurser og lokal identitet – en oppgave i tråd med rollen kommunenes verdensarvkoordinatorer skal fylle. Ikke alle verdensarvkommuner oppretter egne verdensarvkoordinatorstillinger, slik Notodden, Tinn og Vinje har gjort. Mannen som var ansatt med samme tittel på fylkeskommunenivå, og som hadde et mer overordnet ansvar, forklarte i intervju at «man så at den jobben fylte en viktig funksjon i å skape lokal begeistring, som jo er et av kjernepunktene i etablering av verdensarv i dag – at du har lokal forankring». At han samtidig beskriver sin egen stilling som en «heisjobb» mellom forvaltningens ulike nivåer, forteller at verdensarvorganiseringen,

---

3. Med opprettelsen av Brattsbergbanen fikk Hydro fra 1916 fraktet produktet på jernbane fra Notodden til kysten.

her som mange andre UNESCO-steder, bærer preg av hierarki, vertikale rapporteringslinjer og avstand mellom sentral forvaltning og lokale nivåer (jf. Brumann og Berliner 2016). I kommunene skal slike stillinger sikre lokal representasjon og derigjennom bidra til lokal forankring. Men arbeidet med å understreke «helheten» i verdensarven tyder samtidig på at hva som ansees som «lokalt» i uttrykket «lokal forankring» er gjenstand for debatt og forhandling.

Forholdet mellom kommunene likner det en ofte observerer blant organisasjoner som fusjonerer. I første omgang medfører endringene mobilisering av identitet langs allerede etablerte skillelinjer, noe som ledelsen i neste omgang setter inn ressurser for å overkomme (Colman 2014). Vektleggingen av helhetlig verdensarvforståelse handler således ikke bare om demokratisk inkludering og representasjon i alle deler av verdensarvområdet. Som med de empiriske eksemplene som presenteres nedenfor bør arbeidet forstås identitetspolitisk – i dette tilfellet en identitetspolitikk som sikter mot å fremme samarbeid og begrense opplevelser av konkurranse eller konflikt mellom kommunene UNESCO-prosjektet bringer sammen, og derigjennom sikre verdensarvprosjektets forankring, legitimitet og videre bestående.

Demokratisk kulturarv og industrien

Demokratisering er blitt et overordnet politisk mål i kulturminneforvaltningen, skriver religionshistoriker Nanna Løkka, og viser til en rekke offentlige styringsdokumenter som er blitt publisert siden årtusenskiftet (Løkka 2014:241). Observasjonen harmonerer blant annet med Peter Aronssons tidligere betraktninger. I 2006 slo den svenske historikeren fast at «demokrativærdene är på agendan» samtidig som han undret seg over

en kulturpolitisk språkbruk gjennomsyret av luftige vendinger om alles ansvar og en stadig insistering på utfordringer med å demokratisere politikken form og innhold (Aronsson 2006:1).

Demokratisk kulturarv kan bety mye forskjellig. Det kan handle om hvordan kulturarvspolitikk og -forvaltning kan bidra til å fremme demokrati og utvikle demokratiske samfunn (Guttormsen og Swensen 2016a). Det kan også referere til prosesser der materielle kulturminner som er kommet i andres besittelse tilbakeføres til objektenes rettmessige kulturarvfellesskap (se Nilsson Stutz 2013). Ofte dreier det seg om demokratisering av form og innhold, som Aronsson reflekterte over. Dette kan ifølge Løkka handle om flere ting:

For det første kan demokratisering vise til at kulturarv skal være tilgjengelig for alle. For det andre kan det innebære at innholdet i kulturarven på demokratisk vis gjenspeiler hele samfunnet: fattig, rik, kvinne, mann, barn, voksen, ulike etnisiteter osv. For det tredje kan demokratisering vise til at folket selv er med på å definere og påvirke egen kulturarv, en prosess der publikum går fra å være konsument til produsent (Løkka 2014: 241).

Riksantikvarens seneste «frivillighetsstrategi» avslører at agendaen fortsatt er aktuell. På Kulturvernforbundets landsmøte i 2014 ønsket Riksantikvaren å åpne for mer samarbeid mellom frivillige aktører og offentlig forvaltning.⁴ Frivillige organisasjoners innsats innen restaurering, bevaring, bruk og formidling av kulturminner ble feiret som «helt avgjørende for at vi i dag har en mangfoldig kulturarv i Norge», står det å

4. I 1994 ble Kulturvernets fellesorganisasjon stiftet. Organisasjonen skiftet navn til Norges kulturvernforbund i 2004, som i dag representerer 24 ulike kulturvernorganisasjoner, deriblant Fortidsminneforeningen.

lese i møtereferatet på Riksantikvarens egne nettsider (Riksantikvaren 2014). Dette fastholdes i det seneste strategidokumentet der det står å lese at «organisert frivillig innsats er avgjørende for at vi alle har mulighet til å engasjere oss i, oppleve og lære om kulturarv, og ta del i arbeid med å bevare kulturminner, kulturmiljøer og landskap» (Riksantikvaren 2018:2).

Det er vanlig å spore demokratisering av kultur- og kulturminnefeltet tilbake til 1970-årene. Som reaksjon på en utbredt elitistisk kulturforståelse tok en ny kulturpolitikk form i Europa. I tråd med folkeopplysningstradisjonen hadde etterkrigsårene båret preg av kulturell demokratisering, som vil si å gjøre tilgjengelig høykultur i distrikter og til brede lag av befolkningen. Nå ble det lagt mer vekt på kulturpolitisk desentralisering og kulturelt demokrati, som innebar en tydeligere anerkjennelse av lokal kulturproduksjon og folkelige verdier og livsformer. Mens kommuner og fylkeskommuner fikk utvidet ansvar ble frivillighet, idrett og amatørvirksomhet mer sentralt. En ble mer opptatt av å forstå folks, ikke minst arbeiderklassens, kultur og hverdagsliv nedenfra (Larsen 2012:30–31; Mangset og Hylland 2017:44–69). Kulturarv ble utvidet til å omfatte stadig flere former enn tidligere, og inkluderte fenomener som lå stadig tettere opp til samtiden – noe som også bidro til å utfordre tradisjonelle eksperters monopol på å definere fortiden (Lowenthal 1996:17). Fra inngangen til 1980-årene, da markedstenkningen begynte å gjøre kulturpolitikken mer instrumentell (Arnestad 1989), og globaliseringsprosesser gav seg utslag i tiltagende identitetspolitikk og en blomstrende global turistnæring knyttet til røtter og opphav (Basu 2001; Peleikis 2009; Schramm 2004; Wilmsen og McAllister

1996), gikk det ifølge geograf og historiker David Lowenthal et kulturarvskorstog gjennom verden (Lowenthal 1996). I kjølvannet av ulike politiske initiativer bar tiden nå preg av en voksende kulturarvinteresse, koplet til søken etter identitet.

Industriarv faller innenfor rammen av slik demokratisering, ekspansjon og akselesasjon i kulturarvsfeltet. I de siste par-tiårene før århundreskiftet ble industrisamfunnet i økende grad forstått som en tid som var forbi, og dermed også noe verd å ta vare på. Industrielle kulturminner ble en egen kategori innenfor det profesjonelle kulturveynet, og nye typer monumenter bredde om seg: Fabrikkipiper ble restaurert, industriarv vernet, og rust fjernet fra ikke-fult-så-gammelt maskineri som ble oljet opp, satt i stand og utpekt til industriarv, industrielle- eller teknisk-industrielle kulturminner (Barndon m.fl. 2014:13; Forrås 2014:217; Ågotnes 2014:143).⁵ I denne tiden vokser også industrimuseene frem. «Tanken om industriell kulturarv er kanskje først og fremst knyttet til etableringa av industrimuseum, som fekk vind i segla frå 1980-åra», skriver kulturforskeren Hans-Jakob Ågotnes (2014:146; se også Ågotnes 2007: 81–82). Få steder i Norge er dette mer treffende enn på Rjukan hvor initiativet til et tidlig industrimuseum var knyttet til politiske ambisjoner om en mer demokratisk kulturarv.

Mens den lokale prosessindustrien var i ferd med å trappe ned, ble Norsk industriarbeidermuseum etablert på Rjukan i 1983.⁶ I 1986, to år før museet åpnet dørene i gamle Vemork kraftstasjon, innledet stiftelsens prosjektleder en artikkel om «Industriarbeidermuseet på Rjukan» med å sitere daværende medlem av Kirke og Undervisningskomiteen, Sissel Rønbeck: «Et utall av yrker

5. Utvalg for teknisk og industrielt kulturvein ble oppnevnt av Norsk kulturråd i 1984.

6. Museet het opprinnelig Industriarbeidermuseet. Dagens konsoliderte Norsk industriarbeidermuseum fikk status som nasjonalt museum i 1995.

er blitt borte uten at verken teknikken eller miljøene rundt dem er bevart. Og forsamlingshus for folk flest er utryddet for alltid og i stor skala». Altfor ofte, og særlig i arbeidsmiljøer, følte folk seg «fremmedgjort i forhold til det som presenteres som kulturarv og kulturgoder», hadde hun hevdet, og poengterte så at «alle har rett til en fortid» (Rønbeck 1978; sitert i Edvardsen 1986: 91). Rønbecks bekymring hadde vært luftet i debatt om Norsk kulturråds virksomhet i 1978. Samme år avholdt LO, AOF og Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund Industriarbeiderdagene på Rjukan. Der ble ideen om å etablere et industriarbeidermuseum lansert.⁷ Rønbecks ordvalg var neppe tilfeldig. Uttrykket «alle har rett til en fortid» spores gjerne til historikeren Edvard Bull d.y., en pioner innen norsk sosial- og arbeiderhistorie i etterkrigstiden. Bull var kritisk til hvordan strukturer i samfunnet la føringer på historiefortellingen og ble særlig kjent for sin innsats for at historien skulle skrives nedenfra (se Bull 1981). Allerede på slutten av 1940-tallet argumenterte han at å utføre studier av den norske arbeiderklassen var viktig i en tid der arbeiderbevegelsen hadde påtatt seg ansvaret for hele samfunnets ve og vel (Bjørkvik og Bjørkvik 1984:15).

Kulturminneforvaltningen har ikke sluttet å peke på viktigheten av å demokratisere politikken, og omgir seg fortsatt med luftige vendinger om demokrati og inklusjon. Industriarvens fremvekst kan tolkes som anerkjennelse av industriarbeiderens historie, men som demokratisk prosjekt kan kimer til inkluderingen av industriarbeidernes fortid, i det minste i norsk sammenheng, spores til historikermiljøer som i etterkrigstiden tok til orde for å studere fortiden, særlig arbeiderklassens historie, nedenfra. Et viktig spørsmål er hvorvidt

arbeiderens historie forblir arbeiderhistorie når den transformeres til demokratisk kultur- og verdensarv.

I det følgende presenteres tre empiriske eksempler på identitetskonstruksjon og identitetsmobilisering i et utpreget industriarvrområde. De er alle hentet fra øvre Telemark, i hovedsak fra Rjukanområdet, i etterkant av tildelingen av verdensarvstatus til Rjukan-Notodden industriarv i 2015.

Alles rett til en fortid, eller en fortid for alle?

«Jeg skal ikke fortelle den samme historien som han forteller: 'fra fattig til rik på hundre år'. Men vi må være innom.» Slik åpner foredragsholderen sitt bidrag til det nyopprettede Verdensarvsenterets foredragsserie, som denne oktoberkvelden i 2018 var lagt til Vemork kraftstasjon. Innleggets tema er Rjukans arkitektur, og foredragsholderen er ansatt i Tinn kommune med ansvar og anerkjent kompetanse på feltet i lokalmiljøet. Det fortelles at Norge var blant Europas mest fattige land før industrireisningen, og i mangel på utdanningsinstitusjoner skolerte ingeniører og arkitekter seg i utlandet. En rekke foto, kart og forklaringer til mønsterbyens arkitektur, arkitektoniske akser og byrom presenteres, og skal blant annet vise hvordan kjente arkitekter med impulser utenfra «tok med seg hele verden inn i Vestfjorddalen». Til sist runder foredragsholderen av med en personlig bilde-serie ment å illustrere en positiv endring i boligstandard, med utgangspunkt i sin egen families historie gjennom århundret. Fra fattigslige kår i Oslo, til høy standard i moderne boliger på Rjukan.

Verdensarv kan vinkles og formidles på et utall måter. Om det ikke var meningen å presentere en fortelling om utvikling fra fattigdom til rikdom, rammet «den samme

7. Se <https://tv.nrk.no/program/fmk00000388/industrieventyret-som-ble-museum>.

historien» like fullt inn kveldens foredrag og plasserte arkitekter og arkitektur i et forbillig nasjonalhistorisk utviklingsforløp. Historiefortelleren denne foredragsholderen viste til er Tinn kommunes verdensarvkoordinator – Mr. Verdensarv, som den tidligere kultursjefen iblant tituleres. Selv forteller han i et intervju at under en reise til Tyskland, der verdensarvsøknaden ble godkjent i 2015, hadde representanter for fattige afrikanske land spilt inn at «dette er en søknad vi kan lære noe av».

Og da tolka hvert fall jeg det sånn at dette er faktisk et prosjekt som kan vise hvordan et land kan gå fra fattig til rik på hundre år. Hva som skal til, og hvordan greide Norge å få det til. Fordi, litt sånn, hvis du ser på de store vyene med søknaden vår, så føler jeg at det er fortellingen om Norge fra fattig til rik på hundre år. Det er i hvert fall starten på det, ikke sant? Altså den moderne industrielle revolusjon, hvordan vi utnytta vannet vårt, og lagde elektrisk kraft av det, og så prosessindustri osv. Og så kommer olja seinere, og olja bruker de samme konsesjonslover som blei utarbeida i forhold til vannet (Intervju med Tinns verdensarvkoordinator, 21.08.2017).

«Fra fattig til rik på 100 år» er en historie som ikke direkte beskrives i nominasjonsdokumentet. Den må forstås som en tolkning (redegjort for her av en kommuneansatt som har fulgt søknadsprosessen tett) som bygger på deler av søknadens innhold, deriblant følgende passasje fra et avsnitt om storindustriens etablering: «Norge var, relatert til Vest-Europa, et lite utviklet land på 1800-tallet [...]. Hydroelektrisitet har vært kalt 'Norges hvite kull', og har gitt anledning til en industriell utvikling som sammen med en aktiv stat og fordelingspolitikk har

bragt landet opp i velstand» (Taugbøl m.fl. 2014:222).

Rjukan-Notodden industriarv blir til tider kritisert for å være i overkant fokusert på det tekniske og materielle. Hvert år kanaliseres millionbeløp inn i restaurering- og vedlikeholdsprosjekter, som blant annet har muliggjort bruk av tog og båt til charter- og turisttrafikk i sommerhalvåret. I intervjuet forklarer Tinns verdensarvkoordinator at han på vei hjem fra en befaringstur til et industriarvsted i det tyske Ruhr-området i 2008 hadde merket seg noe den medreisende ordføreren reagerte på: «Hvor ble det av fortellingen om menneskene?» hadde ordføreren spurt, og la til: «Den fella skal ikke vi gå i». «Vi skal gjerne vise fram alle fysiske ting vi har: tog og båt og syretårn og var faderen det nå er, men vi skal ikke glemme fortellingen om menneskene og om prosessene. Og det husker jeg at jeg tenkte på, at det skal jeg legge meg på sinnet, og bruke», forteller koordinatoren.

Telemarks industriarv er kompleks og langt fra selvforklarende. Men når koordinatoren forteller befolkes prosessindustri, maskinrom, kraffanlegg, brakker og jernbane av folk og karakterer. Noe kommer til uttrykk i form av vitser og anekdoter, som bidrar til at han tidvis kritiseres for å «ta noen snarveier» eller være «omtrentlig». Men selv lokale ildsjeler og tidligere Hydroansatte virker samstemte i at han er «god på de lange linjene». Dette synes også viktigst for koordinatoren selv, som ikke sjelden poengterer at «det må være lov å ljuge litt» hvis man skal «få frem en god historie». Da han argumenterte for å opprette sin nåværende stilling, påpekte han at han gjerne ville bidra til å «holde koken i verdensarven». Han har, ved siden av sitt mangeårige engasjement for UNESCO-nomineringen, lenge vært aktiv i det lokale musikk- og revymiljøet og er kjent som en særdeles talefør mann med en veldig evne til å for-

midle, begeistre, og bringe fortiden til live gjennom sine historier.

For arbeiderbevegelsen har nettopp det å befolke verdensarven blitt sentralt. Lokale og regionale representanter for LO har ønsket en tydeligere plass i industri- og verdensarvprosjektet, og har tilnærmet seg dette ved å understreke behovet for å flytte fokus fra industriobjekter til historier om mennesker i den tidligere industrien. Men denne industrihistorien inkluderer forskjellige mennesker. I verdensarvformidlingen er det stadig et lite knippe av karakterer som løftes frem. Tydeligst uttrykkes dette i fortellingen «fra fattig til rik på 100 år», som mer enn andre verdensarvhistorier (jf. passasjen fra nominasjonsdokumentet ovenfor) inkluderer arbeidere.

Når Tinns verdensarvkoordinator guider grupper gjennom industrilandskapet, stopper han gjerne opp og slipper verdensarvens hovedpersoner om bord i den 100-årige metaforiske reisefortellingen. Koordinatoren rydder disse inn i to leire, og vektlegger hvordan relasjonen dem imellom utgjør sentrale krefter i samfunnets økonomiske utvikling. I intervjuet forklarer han hvordan han tenker når formidlingen finner sted:

Og så snakker jeg om det der med at du har en gründer, Sam Eyde; du har en kunnskap i Birkeland; og du har penger i Wallenberg – de tre, liksom, faktorene for å få ting til. Men så sier jeg at, hvis de tre folka der skal få gjort noe, så må de ha noen til å gjøre det. Og der kommer rallaren og industriarbeideren inn. Rallaren er gjerne en person som kommer, bygger, og går til neste anlegg. En industriarbeider, han går i fabrikken som en klokke. Passer på prosessene. Og han må ha en by å bo i, ikke sant. Han skal gå på jobb, på skift osv., en by som har sykehus som har skole, som har fritidsanlegg og hele pakka, for

at han må bo inntil fabrikken [...]. Og så sier da både Rallaren og arbeideren at vi skal gjøre en ordentlig jobb – altså, renhårig slusk er jo et begrep – men vi vil ikke la oss utnytte. Og så organiserer de seg i fagforeninger, unions og så videre (Intervju med Tinns verdensarvkoordinator, 21.08.2017).

Dermed oppstår relasjoner og en dynamikk som har hatt transformerende effekt på økonomi og samfunn, som land som for eksempel Libya og Bangladesh kan lære noe av, påpeker han:

[Fagorganiseringen] tror jeg har vært veldig viktig. Fordi da ble de en motkraft til disse tre sterke faktorene på andre sida: gründer, kapital og kunnskap. Og så sier de at: ja vi skal gjøre en jobb vi, men vil ikke bli utnyttet så vi krever det og det. Og så har disse to motpartene da, arbeidsgiver og arbeidstaker, trigget hverandre opp til at vi har blitt det fantastiske samfunnet vi egentlig er i dag. Hvor da, jeg pleier å bruke et sånt bilde at, det er ikke 20 sjeiker som har blitt rike, men det er vi. [...]. Streikebryter var noe av det verste du kunne være. Da var du sviker altså, mot klassen din (Intervju med Tinns verdensarvkoordinator, 21.08.2017).

Versjoner av denne historien fortelles i dag av flere enn koordinatoren. «Jeg merker jo at folk begynner å gjenta ham», sier en kvinne i førtiårene bosatt i Tinn. Historien spres også til nettsider og podcaster, og den rammer sågar inn lokale foredrag som skulle handlet om andre tema. Lokale guider videreformidler budskapet med varierende grad av kompleksitet. Historien kommer også til uttrykk på andre måter. Blant annet gjenspeiles den i turistprodukter som den såkalte «klassereisen»: en guidet tur med

veteranbuss gjennom boligområder på Rjukan, der boligadressen etter sigende kunne fortelle hvilken stilling folk hadde i Hydro. I den fasjonable Villaveien, for eksempel, som ligger høyere oppe i den solvendte fjellsiden, bodde Hydros høyere funksjonærer, direktører og sjefingeniører. På spørsmål om hvem som bor der i dag, svarer guider og lokale i tråd med denne verdensarv- eller utviklingshistorien: «folk flest».

Med verdensarvkoordinatorrollen følger åpenbart innflytelse og makt til å forme fortiden. Offentlig ansatte i slike posisjoner kan lett fremstå som representanter for et fremvoksende verdensarvregime. Men historien som her formidles er ingen blåkopi eller ren forlengelse av forvaltningens offisielle beskrivelser. Fokuset på menneskene, og inkluderingen av arbeidere som aktive historiske aktører, er mer i tråd med den moderate venstresiden enn hva et smalere fokus på objektene (evt. gründeren, vitenskapsmannen, ingeniørene, bankfolkene, og arkitektene) kan uttrykke. Langt på vei er det som ønskes formidlet at demokrati, eller sosialdemokrati, kan fungere til alles beste. Således blir verdensarven en lekse i demokratiske prosesser, der fagorganisering har spilt en viktig rolle. Her lanseres et bredt samtidig «vi». Gjennom protest, dialog og overenskomst har samfunnsklasser spilt potensielle sjeiker ut på sidelinjen. Klasse-svik synes å høre arven til. Igjen står et egalitært og inkluderende «vi» (et «folk flest» som øyensynlig kan bo i Villaveien alle sammen) i takknemlighetsgjeld til fortidens mangfold av karakterer og interessegrupper, som dagens verdensarvaktører skal sørge for at kulturarvingene ikke glemmer. Spørsmålet om alles rett til en fortid besvares dermed med en fortid for alle. Men kulturarvingenes konstituerende andre er ikke utelukkende lokalisert i fortiden. Referanser til Libya, Bangladesh og fattige mennesker i

ressursrike afrikanske land, som kan lære noe av «verdensarven vår», avslører at kulturarvingene fortellingen produserer er avgrenset til medlemmer av det norske samfunn – medlemmer som samtidig blir gjort nasjonale gjennom historiefortellingen og ansvaret som tilskrives verdensarvingene.

Den sentrale blomsterpiken

På en avsats ved dammen i Adminiparken, et offentlig grøntområde i forkant av en prangende hvit villa bygget som Hydros representasjonsbolig på Rjukan, kan man finne et par små fotspor. Den type humor er «typisk for Rjukan», mente en mannlig innbygger i femtiårene som moret seg over at en ukjent geriljakunstner hadde montert en bronsesprayet dukke ved dammen som kommentar til en tidvis opphetet lokal samfunnsdebatt som skulle vare i to og et halvt år.

Etter en utstilling på NIA ble Tinn kommune tilbudt å kjøpe en bronseskulptur utformet av en eldre kunstner som hadde tilbragt deler av sin barndom i byen. Skulpturen var formet etter et foto av kunstneren selv, da hun en gang på 1930-tallet lekte ved denne dammen. «Selvportrett 4 år» het skulpturen, men på Rjukan ble den lille piken med blomsterkurv i hånden raskt omdøpt Blomsterpiken. Da kommunen avslø kjøpet, tilbød kunstneren i januar 2016 å skjenke den i gave mot at kommunen bekostet frakt og montering. Selv ønsket hun at den skulle plasseres ved dammen, som på bildet. Etter samtaler med fylkets kulturminneavdeling var kommunen tilbakeholden. Kommunen foreslo å plassere den andre steder ettersom parken var fredet og nå del av verdensarven, noe kunstneren på sin side var negativ til. Da et innlegg i lokalavisen utløste et skred av reaksjoner i lokale medier, endret kommunens avventende og diplomatiske holdning seg. Folk var provosert, mente representanter fra den

lokale Lions-foreningen. «Ja er det ikke fredet, så er det rasfare!», skrev innbyggere på Facebook. Eldre folk kom med støttende innlegg. De delte sine egne historier fra parken, endog med fotografier av seg selv som barn. De mange som ytret seg syntes å mene at statuen ikke var i strid med, men heller i tråd med, verdensarven. Ja, den forsterket den faktisk. Den representerte livet i den parken slik det var. Og dessuten hadde dammen selv blitt endret få år tilbake. Da debatten toppet seg, søkte kommunen dispensasjon fra fredningsbestemmelsene fra Fylkeskommunen. Men kommunen fikk avslag. Tåleevnen for skulpturer var nådd. Blomsterpiken ville endre parkens karakter, som fredningen var ment å skulle bevare. På lag med befolkningen, mente rådmannen derimot at den var med på å understreke det historiske ved parken. «Han vil være herre i eget hus», skrev NRK da ordføreren påpekte at Tinn eier parken, og at kommunen har selv kompetanse og greie på saken (Dale, Endresen og Aarnes 2017). Kort tid etter avslaget ble en kvinnegruppe premiert for beste kostyme på den tradisjonsrike solfesten, utkledd som byens statuer som absolutt ville inn i parken. «For det er ikke fylket som bestemmer, det er vi i Tinn», ropte «Blomsterpiken» fra en scene på byens torg til et klappende publikum. Saken ble anket inn til Riksantikvaren. Åtte måneder senere fikk kommunen medhold i saken, og etter en lengre periode med avslag og forslag om pikens eksakte plassering ble den avduket i parken i juni 2018, noen meter bortenfor stedet som opprinnelig var ønsket.

Blomsterpiken er et glitrende eksempel på den type samtidskritikk som fremkommer mellom linjene når verdensarv formid-

les på Rjukan. Mellom stoppesteder i Hydros monumentale industriarkitektur gjentas kommentarer som: «Se på de nye byggene de setter opp i dag. Det skulle ikke vært lov!» I guidenes verdensarvhistorier påpekes stadig at rallarene den gang jobba fort og farlig, og utrettet utrolige ting. «Vanvittig» var det, «hva de fikk til på så kort tid» – «og med datidens teknologi, dere!» «I dag hadde du ikke fått begynt på papira en gang.» Skillet mellom storstilt nasjonal fortid, da en fikk ting til og fikk ting gjort, og langsom byråkratisk samtid, kommer klart til uttrykk i prosessen med den lille blomsterpiken. Men det fremprovoserte sosiale engasjementet lar seg ikke fullt ut forklare med slik samfunnskritisk beundring av lokal fortid. Få nye kunstverk mobiliserer så mye folk på Rjukan, i det minste til støtte for kunsten.⁸ Barnestatuen som ikke fikk slippe inn i parken, der arbeiderbarn engang lekte foran villaen som var bygget for å imponere celebre og kapitalsterke gjester, trigget en rekke minner. Ordførerens og den utkledd blomsterpikens kommentarer indikerer at dette handlet om noe annet sentralt – i ordets rette betydning.

I 2015, samme år UNESCO-statusen ble erklært, ble Rjukan sykehus nedlagt. Sykehuset Telemark HF besluttet året før å legge ned driften, til tross for at ledelsen noen måneder tidligere var blitt møtt av 3000 demonstranter på Rjukan. Sykehus-saken engasjerte store deler av lokalsamfunnet i flere år, et lokalsamfunn som siden 1960-tallet har vært preget av negativ befolkningsvekst. Nå skulle 104 kompetansearbeidsplasser falle bort. Fremskrittspartiets lokallag ble oppløst, og den lokale leder i partiet Høyre sluttet i protest og ble

8. I 2013 ble solspeilet på Rjukan realisert, en heliostat som reflekterer sollys fra den nordlige fjellsiden ned til byens torg. Kunstneren Martin Andersen stod bak utviklingen av kunstverket som presset lokalbefolkningen til å ta stilling til solen. 1300 underskrifter ble samlet inn i protest i 2010. Kunsten er i dag kulturarvifisert i den forstand at mange innbyggere anser speilet som uttrykk for stedets «tekniske tradisjon», eller tradisjon for å realisere «ville ideer», med inspirasjon fra Hydrotiden.

snart valgt inn som Senterparti-ordfører. Å ikke se dette i forlengelse av nedleggingen av Hydros virksomheter, inkludert «livsnerva», som Rjukanbanen kalles, var vanskelig. «Det ble betegna som en katastrofe», forteller en lokal journalist som dekket saken, «Forsvinner sjukehuset, så er det slutten for Rjukan. Rett og slett, det var det folk sa.»

«Å være herre i eget hus» fanger problematikken godt, og er et uttrykk som ikke bare benyttes av utenbys journalister. Det er ladet med lokal mening, og knytter an til betydelig lokal misnøye med effektivisering- og sentraliseringstiltak som besluttet utenfor kommunen og som fortsetter å omforme det tidligere industrisentret til distrikt og utkantstrøk – en post-industriell utvikling som verdensarvens periodisering elegant utelater. Den lille blomsterpiken som kommunen ikke fikk lov til å slippe inn i parken som den selv eier, ble et symbol på dette.

Den langvarige prosessen fremprovoserte ikke bare spørsmål om vern og verdensarv. Den utviklet seg til en politisk debatt om makt og bestemmelsesrett. Informert av andre politiske avgjørelser, slik som sykehus-saken, og forstått i sammenheng med den tidligere industriavviklingen, mobiliserte innbyggere omkring et lokalt «vi» – et «vi» ladet med barndomsminner – som ble meningsfullt i kontrast til regionale og sentrale politikere og beslutningstakere. Gjennom presset denne gruppen klarte å mobilisere kom alternative forståelser av hva verdensarv er til uttrykk, noe som også medvirket til hvilken form og betydning verdensarv og omgivelser fikk. Hvis demokratisering av kulturarv også kan vise til «at folket selv er med på å definere og påvirke egen kulturarv», slik Løkka påpekte, er dette et godt eksempel (Løkka 2014:241), selv om kulturarvproduksjonen kom i form av

protest nedenfra og ikke var utløst av noe ønske om å samle informasjon om fortid eller minner.

Om ære, ildsjeler og lokal forankring

Spørsmål om hvordan ting begynte og hvem som stod bak er viktig på Rjukan, og kanskje særlig i forbindelse med det prestisjetunge UNESCO-prosjektet. Dette gjelder ikke bare industrihistorien til Hydro som verdensarvstatusen løfter frem, men også initiativer og prosjekter som knytter an til denne og, ikke minst, UNESCO-prosjektet selv. Flere verdensarvformidlere forteller at verdensarvstatusen startet med arbeidet med å bevare Rjukanbanen, og understreker, som mange andre innbyggere, hvor viktig det er å løfte frem lokal ildsjeler og frivillige som, lenge før UNESCO-status ble tema, skjøttet og tok vare på disse industriobjektene som hadde mistet sin funksjon. Rjukanbanens venner trekkes gjerne frem i den forbindelse, en ideell organisasjon som er engasjert i vedlikehold på den lokale jernbanestrekningen som Hydro la ned i 1991.⁹ Det påpekes at uten slike ildsjeler «hadde vi aldri blitt verdensarv». Utenfor lokalmiljøet er meninger om hvordan verdensarvprosjektet kom i stand mer delt. Noen peker på koplinger til arbeidet mot UNESCO-søknad i Odda tidlig på 2000 tallet – et industriarv-prosjekt som ble utvidet til å inkludere Rjukan, men som strandet etter at en lokal folkeavstemning i 2007 viste at UNESCO-søknaden manglet forankring blant Oddas befolkning (Bårtvedt 2014). Representanter fra kulturarvforvaltningen glemmer også sjelden å fremheve forhenværende Riksantikvar Nils Marsteins tidlige innsats, men anerkjenner samtidig at historien om at prosessen startet med Rjukanbanen bidrar til å sikre den lokale forankringen. I lys av erfar-

9. Rjukanbanen og Tinnosbanen ble offisielt åpnet i 1909 og ble, som første normalsporede jernbane i Norge, elektrifisert i 1911. Jernbanestrekningen er knyttet sammen ved hjelp av jernbaneferje over Tinnsjøen, og var bygget for å håndtere transporten til og fra Norsk Hydro på Rjukan (se Payton og Lepperød 1995).

ingene fra Odda ble det nemlig åpenbart at lokal forankring var særlig viktig, og noe man ikke kunne ta for gitt. Samtidig har erfaringene derfra også bidratt til å forme «lokal forankring» som et uttrykk for demokratisk kulturarv, ettersom det impliserer at lokalbefolkningens majoritet stiller seg bak UNESCO-prosjektet, i motsetning til hva folkeavstemningen viste i Odda. Som dette tredje eksempelet vil vise, handler utfordringer knyttet til lokal forankring i stor grad om verdensarvaktørers relasjoner til lokale ildsjeler og initiativtakere i det prestisjetunge UNESCO-prosjektet.

«Det går veldig mye prestisje i det», forklarer en tidligere Hydroansatt på Rjukan. Hvem som har æren for hva i verdensarvsammenheng er langt fra noe uvanlig lokalt samtaletema. Dette må sees i sammenheng med at Rjukans historie er tett befolket av historiske karakterer som stadig minnes og markeres i lokalsamfunnet, og som derigjennom tilskrives ære og heder for sitt mot, sin genialitet og sine selvoppofrende historiske dåder. Denne praksisen med å stadig «pusse gamle medaljer», som en tilsatt i det lokale næringsutviklingsapparatet formulerte den, gjør seg særlig gjeldende i forbindelse med markeringer av sabotasjeaksjonene mot Hydros tungtvannsproduksjon under andre verdenskrig. I dag rydder UNESCO-arbeidet også stadig mer plass for å minnes hva sentrale aktører i industriforetaget stod bak. I en særstilling blant disse står byens grunnlegger, Hydro-gründeren Sam Eyde, som troner på høy sokkel på Rjukan torg, er på mange måter et potent multivokalt symbol (jf. Turner 1974) som også uttrykker kjerneelementer i tematikken som her diskuteres: Mens innbyggere priser den initiativrike Hydro-gründerens evner til å utrette store

ting under mottoet «fremover, alltid fremover», er det langt fra ukjent at Eyde også var svært opptatt av sitt eget ettermæle.¹⁰ I dag bebor innbyggerne en by som i seg selv er et monument over hva Eyde beskrev som «mitt livsverk» i sin selvbiografi, en bok han skrev mot slutten av sitt liv da han følte seg miskjent og ville sikre sitt ettermæle (Eyde 1939).

Spørsmål om ære og anerkjennelse synes ikke mindre komplisert for dagens kulturarvinger. På den ene siden bør de som har gjort seg fortjent til det, få ære og påskjønnelse. Slik anerkjennelse finner sted når det formidles, helst i påhør av andre, og gjerne gjennom media eller spesielle tilstelninger. På den annen side er det å stikke seg for mye frem sosialt sanksjonert. Et ektepar som i lengre tid hadde tatt til orde for å stelle og rydde opp i verdensarvbyen, fant i 2017 en munnkurv hengende på inngangsdøren da de kom hjem. En annen eldre mann fra området konkluderte at «bygdedyret er svært her omkring» etter å ha fortalt hvordan han hadde brukt store deler av fritiden på stell og restaurering av en historisk bygning i verdensarvområdet, men til slutt gav opp prosjektet på grunn av sosial motgang og negativt snakk. Vedkommende ønsket ikke å stå frem i denne studien nettopp på grunn av dette. Som sistnevnte velger ildsjeler gjerne å avstå fra å gjøre krav på heder og ære en føler en har fortjent. Dette betyr ikke nødvendigvis at deres stemmer bringes til taushet. Reaksjoner som reserveres til private samtaler kan med tiden sirkulere, vinne gehør, og koples til andre hendelser. I det lille samfunnet kan slike prosesser utgjøre en ikke ubetydelig maktfaktor. Ikke minst også fordi slik kommunikasjon gjør det vanskelig, særlig for innflyt-

10. Dette uttrykkes gjerne gjennom kontroversen om fordeling av ære for den teknologi Hydro var grunnlagt på: Birkeland-Eyde ovnen. Fysikkprofessor Kristian Birkeland var nominert til Nobelprisen åtte ganger, men fikk den aldri. Det skyldtes sannsynligvis at Eyde drev lobbyvirksomhet for en delt Nobelpris mellom Birkeland og ham selv (se Andersen 2005:161).

tere som tilsettes i den voksende opplevelsesøkonomien, å oppfatte gnisninger som tærer på verdensarvprosjektets lokale forankring.

Langt mer graverende enn manglende påskjønnelse er det å ta ære. Flere innbyggere forteller om opplevelser der egen eller andres innsats kommer i skyggen av andre «når det gjelder». Det vil si «når snorene skal klippes» og pressen, politikere og andre viktige folk er til stede. Når innbyggere oppfatter og enes om at slikt finner sted, lekker reaksjoner gjerne ut og fortsetter å sirkulere i sosiale medier, som igjen skaper forventninger om at lokalpressen kommenterer saken. Slike historier handler ikke alltid om verdensarv. Men i små samfunn befolker ressurssterke aktører gjerne verv og posisjoner i flere sentrale organisasjoner. Enkelte bruker uttrykk som «nett», «nettverk» eller «klikker» for å beskrive det de forstår som en type eksklusive relasjoner som de antar bringer med seg muligheter, makt og innflytelse. Sentrale aktører kommer sammen og «kiler hverandre på kjønnsorganene», sier en innbygger. Han forteller at han hadde lært uttrykket fra en person som ikke hadde fått påskjønnelse for sin innsats for lokalmiljøet, og han synes det er treffende. Slike formuleringer uttrykker en maktkritikk blant folk som opplever at de ikke har «et bein innafor», og som grunner på utfordringer med å bli behandlet som «nyttige idioter» hvis innsats tas for gitt.

Slik maktkritikk tar oftest utgangspunkt i hvordan enkeltpersoner er blitt behandlet. Riksantikvarens nevnte frivillighetsstrategi viser hvordan myndighetene ønsker å legge til rette for medvirkning og deltakelse fra frivillige organisasjoner. Men mennesker som investerer frivillige timer i lokalt kulturminnearbeid er ikke alltid organisert. I form av anerkjennelse for egen innsats forventer

ildsjeler å tilegne seg symbolsk kapital, om enn ofte i marginale mengder. Men de kan også opparbeide seg betydelig sosial kapital gjennom takknemlighetsrelasjoner initiativene deres produserer (Bourdieu 2011). Kimer til konflikt sås når forventningene ikke imøtekommes, spesielt når folk opplever at andre tar æren eller synes å prøve på dette. Når slikt forekommer styrker takknemlighetsrelasjoner forventninger om at folk tar side og tar til orde.

Verdensarvstedet Rjukan-Notodden industriarv har i en lengre periode vært merket av en slik stridighet. Særlig potent er konflikten fordi det her dreier seg om et prestisjeprosjekt: utgravningen av den berømte tungtvannskjelleren.

Gjennom arbeidet med verdensarvnomineringen ble svært mye av det som var igjen av Hydros industrikompleks vernet og fredet, noe forvaltningen antok ville styrke UNESCO-søknaden. Som følge av prosjektet ble også Vemork kraftstasjon fredet ved utgangen av mai 2015. I den anledning hadde klima- og miljøminister Tine Sundtoft med seg 700 000 kroner til et banebrytende industriarkeologisk utgravingsprosjekt, et prosjekt i tråd med kommunens satsing på turisme så vel som Fylkeskommunens plan om å utvikle såkalte fyrtårnprosjekter for reiseliv og opplevelser i regionen. Bevilgninger på flere millioner har siden fulgt, også fra kommune, fylke og private aktører, for å støtte utgravningen av industrikjelleren som hadde vært mål for den kjente sabotasjeaksjonen under andre verdenskrig.¹¹ Aksjonen var rettet mot Hydros anlegg for produksjon av tungtvann, som de allierte fryktet inngikk i et tysk atombombeprogram. I 1943 maktet en gruppe spesialtrente sabotører ledet av Joachim Rønneberg å ta seg frem til hydrogen-

---

11. Tross lokale protester fra bl.a. Reiselivssjef i Tinn kommune ble den monumentale hydrogenfabrikken (vannstoffet) på klippen foran Vemork kraftstasjon revet i 1977.

fabrikken og sprengte tungtvannsanlegget som befant seg i kjelleretasjen, uten at menneskeliv gikk tapt (Andersen 2005: 407–416). Deltakerne i aksjonen ble senere kjent som heltene fra Telemark, blant annet gjennom en britisk dramafilm ved samme navn, som kom ut i 1965 med Kirk Douglas i hovedrollen. Dette var for øvrig ikke eneste filmatisering av den spektakulære aksjonen.¹² Ikke minst siden en ny dramaserie sendt i seks episoder på NRK TV oppnådde i snitt 1,2 millioner norske seere få måneder i forveien, var forventningene til attraksjonen høye da ministeren ankom Vemork.¹³ «Verdensarven kommer som et lokomotiv», skrev lokalavisen på lederplass etter besøket, og priset samarbeidet med lokale initiativtakere:

Det var lokalhistoriker Bjørn Iversen som kom med ideen, og NIA tok fatt i stafett-pinnen og nå forsøker å føre den i mål sammen med fylkeskommunen. Et flott eksempel på hvordan en offentlig institusjon med åpent sinn tar imot råd og vink fra lokale ildsjeler som har jobbet for verdensarv i flere tiår (Skåttet 2015).

Utgravingen ble selv formet som attraksjon under konseptet «jakten på tungtvannskjelleren». Men i prosessen som fulgte surnet samarbeidet mellom den lokale ildsjelen og dem som overtok stafett-pinnen med det til følge at førstnevnte ble tatt ut eller ekskludert fra det videre prosjektet. Årsak forblir uklar, men det er effekten som er viktig i denne sammenheng. Selv undres initiativtakeren om det er museet eller fylkeskommunen som ikke ønsker å ha ham med videre. Han tenker at museet kanskje kommer i skvis og imøtekommer regional forvaltning

for å sikre nødvendige midler til å fullføre det kostbare prosjektet nå som kjelleren, etter utgravingen, er blitt eksponert for vær og vind og dermed trues av erosjon.

Som flere andre synes han «det er smålig» at han ikke får være med videre i utgravingsprosjektet. Han er også tydelig skuffet når navnet utelates i prosjektoptaler, og når det formidles at initiativet til utgravingen kom fra Fylkeskommunen – endog fra mannen som under krigen ledet sabotasjeaksjonen. Etter å ha lest prosjektets offisielle beskrivelse rykket en respektert lokalhistorieinteressert mann med personlig kjennskap til heltene fra Telemark ut i lokalpressen med åpent brev til Telemark fylkeskommune: «Her tillegges Joachim Rønneberg æren for at prosjektet er kommet i stand», skriver han. Men tross hans uttrykte begeistring, har han «aldri gitt uttrykk for ønske om utgravning av ‘verdens mest berømte kjeller!’» Brevet fortsetter slik:

Nei, her skal æres den som æres bør. Her på Rjukan er det allment kjent at lokalhistoriker og Vemork-entusiast Bjørn Iversen var den som tok til orde for ‘den vanvittige idé’ å skulle grave ut deler av kjelleretasjen i hydrogenfabrikken på Vemork. Han har gjennom flere år frontet denne ideen, både gjennom avisinnlegg, radio og Tv-innslag. En utrettelig pådriver som i høyeste grad fortjener å nevnes i sakens anledning. Det overrasker undertegnede at han ikke er nevnt i prosjektbeskrivelsens innledning (Nicolaysen 2016).

Under tiden har flere tatt bladet fra munnen. I samme åndedrag som prosjektet lovprises som «attraksjon i verdensklasse», protesteres

12. Etter krigen ble aksjonen blant annet også rekonstruert i filmen «Kampen om tungtvannet» (1948), hvor deltakere i den opprinnelige aksjonen spilte rollen som seg selv.

13. 10. juni kunne lokalavisen rapportere om Filmkammeratenes TV-serie alt var solgt til et tjuetalls land og at «TV serien gir Vemork feber» (Johansen 2015a, 2015b).

det mot at ildsjelens bidrag utelates og at den kompetente ildsjelen ikke inkluderes. «Ideen kunne ikke kommet fra andre enn den fremste på historien om 'Vannstoffet'», skriver innsenderen av dette leserinnlegget som kom på trykk en måned senere:

Han har også for egen maskin drevet prosjektet frem. Husker jeg ikke feil startet han allerede som 8-åring med å samle på ting fra nettopp denne fabrikken. Dessverre jobber andre med å undergrave opphavet til utgravningen slik som det ofte gjøres når det blir litt prestisje i tingene. Men en ting er sikkert, dette er og blir et prosjekt som ikke hadde blitt en realitet uten at noen som kan bygget hadde tatt til orde for det. Uten Iversen hadde ikke Fylkeskommunen hatt et prosjekt og derfor blir det totalt feil at han ikke får engang være med i prosjektgruppen som jobber med saken. Vi må bare innse at andre også ønsker å sole seg i glansen for noe vi har skapt selv her oppe og med det forsøker å kalle det sitt eget. Det er ikke noe nytt men ha det i bakhode når det plinges i glassene og klippes snorer (Pedersen 2016).

Som det går frem her strekker ildsjelens interesse for Hydro og engasjement for bevaring og istandsettelse av industrihistoriske objekter, bygg og maskineri seg langt tilbake. I intervju forklarer Iversen hvordan han mottok objekter fra selskapet, og fikk bevege seg inne på industriområdene i den tiden bedriften trappet ned og var i gang med omfattende rivningsarbeid. Han legger til at han i ung alder «måtte betale en høy pris» for sin uvanlige Hydro-interesse, i form av ekskludering og mobbing blant medelever i skolen. Han benytter de selvsamme begrepene, ekskludering og mobbing, når han omtaler sin plass i det nye utgravingsprosjektet.

Konflikten har provosert frem mange reaksjoner. At ildsjelen som i flere tiår har ivret for bevaring og istandsettelse mottok kommunens kulturpris nettopp i 2018 bør også forstås i lys av den pågående konflikten, som også flere lokalpolitikere har begynt å kommentere i forkant av valget. Fire år etter Sundtofts besøk fortsetter utspill å tilspisse seg på lokalt populære plattformer i sosiale medier. Her uttrykkes støtte og kritikk i kommentarfelt og gjennom likes, posting og resirkulering av nye og eldre avisutklipp – deriblant et avisbilde fra 1988, hvor ildsjelen som ung gutt er avfotografert med statsråd Arne Øien under åpningen av Industriarbeidermuseet på Vemork. Andre spør om det er nødvendig at idéinnehaveren nevnes ved navn hver gang kjelleren blir tema. Og kjelleren blir ofte tema. I jakten på friske midler inviteres politikere til å oppleve historien der aktivitetene skjedde. Slike besøk skaper blest og oppmerksomhet, men produserer samtidig også situasjoner som vekker kritikken til live. Dette er på mange måter typisk for verdensarvprosjektet. Det produserer arenaer for offisielle besøk, markeringer, jubileer, avdukinger og åpninger av restaurerte objekter. Dette er symboltunge anledninger hvor fravær og tilstedeværelse blir lagt merke til. Manglende invitasjoner, eller når folk føler at det forventes at en stiller opp frivillig, fungerer demotiverende. I slike tilfeller fungerer populære Facebook-grupper som barometer hvor delinger og antall likes på kommentarer får en veldig konkret og målbar form som tolkes som støtte, eller fravær av sådan, til ulike parter.

Spørsmålet er hvordan disse partene defineres. Det er relevant å merke seg at særegent for teknisk-industrielle kulturminner som det her er snakk om, er at de for det første er av relativt ny dato, og for det andre at objektene og prosessene de var del av ofte er komplekse. Og for det tredje, at betydelig

kunnskap og kompetanse hva angår denne kompleksiteten befinner seg blant lokale mennesker som har arbeidet innenfor den industri som i dag transformeres til arv. Av den grunn hender det at ildsjeler, deriblant tidligere Hydro-ansatte, inviteres til å formidle om prosesser, teknikker, maskiner og tungtvannssaksjoner de kan mye om. På postindustrielle steder hvor slik kulturarvifisering pågår er ekspertroller dermed stadig oppe til forhandling. Folk med slik kompetanse anerkjennes når de får utføre formidlingsoppgaver, særlig ved symboltunge anledninger. Samtidig krever formelle posisjoner i de ekspanderende kunnskapsinstitusjonene gjerne annen type kompetanse. I dette ligger kimer til konflikt, som innebærer at det å spille på lag med lokal kompetanse i stor grad blir ensbetydende med det å sikre «lokal forankring».

Verdensarv skaper potente arenaer og anledninger der spørsmål om lokal forankring settes på prøve. Som dette eksempelet viser trekkes nye grenser mellom oss og dem når slike anledninger reaktiverer spørsmålet om inkludering av ildsjelen som først tok til orde for utgravingen. Fellesskapet som da mobiliseres er ikke bare lokalt. Det er først og fremst et fellesskap som er meningsfullt i kontrast til lokal og regional kulturarvsforvaltning. Her trekkes grenser mellom dem som har, og dem som ikke har, «et bein innafor» sentrale institusjoner i den fremvoksende kunnskapsøkonomien.

Konklusjoner: Identitetspolitikk, verdensarv og demokratisk industriarv

De av verdensarvens beboere som festet jakkemerket «Jeg er verdensarv» til brystet kan sies å bekrefte en gryende lokal stolthet som mange i industriarvområdet mener UNESCO-statusen har bragt med seg. I

kronprinsparets påsyn uttrykte de hva som ansees som avgjørende i verdensarvsammenheng, nemlig lokal forankring. Å gi sin støtte til industriarvprosjektet kan vanskelig kommuniseres tydeligere enn å på denne måten påberope seg å være verdensarv. Spørsmålet er hvem som ikke er det. Tidligere industriarbeidere så vel som barnehagebarn bar jakkemerket med største selvfølgelighet. At det her handlet om industri syntes heller ikke å stå i veien for at også kongefamilien kunne være det.

Moralsk sett er verdensarv alles, skriver etnologen Owe Ronström, det er selve poenget med verdensarv (Ronström 2007: 92). Alle skal med.¹⁴ Verdensarv, så vel som myndighetenes ambisjoner om en demokratisk kulturarv, kan synes så inkluderende at det kan virke som om grensene mellom oss og dem, med andre ord identitetsprosjektene som konstituerer kulturarv, pulveriseres. Dette er selvsagt ikke tilfelle. Kulturarv impliserer arvende subjekter. Kulturarv skaper kulturarvinger, skriver Eriksen (2009). Men makt over prosessene som skaper og bekrefter av bestemte kulturarvsfellesskap utøves ikke bare av dem som befolker offisielle kulturarvsregimer. Subjektene i slike identitetsfellesskap er ikke passive. Dersom identitet er et sentralt element ved kulturarv, så forutsettes også alteritet. Det er dermed av avgjørende betydning hvem disse subjektene flytter inn i kategorien «de andre». Som denne studien har vist kan dette variere.

Som vi har sett var identitet en viktig faktor i arbeidet med å formidle verdensarvens helhet. Først og fremst handlet dette om lokal identitet der forholdet, eller grensene, mellom verdensarvkommunene Notodden og Tinn ble søkt reforhandlet. I eksempelet med blomsterpiken som ble

14. Da Norge ble valgt inn i Verdensarvskomiteen i 2017 hadde representantene som mål å jobbe for en mer representativ verdensarvliste (Hølleland og Strøm 2018).

nektet plass i den fredede Adminiparken, ble annet lokalt «vi» mobilisert. Her utgjorde ikke nabokommunens befolkning noen relevant eller meningsfull Annen. Situasjonen la i stedet til rette for politisk identitetskonstruksjon i opposisjon til stemmer i Fylkeskommunen, som ved assosiasjon til en rekke tidligere avgjørelser foretatt av mektige beslutningstakere utenfor Tinn, raskt ble symbol på lokal avmakt. Gjennom Fylkeskommunen ble sentralmakt aktualisert, og befolkningen mobiliserte omkring en lokal identitet meningsfull i kontrast og opposisjon til dette. Sist viste eksempelet om tungtvannskjelleren hvordan identifikasjon i denne type sammenhenger raskt kan handle om å falle innenfor eller utenfor fremvoksende kulturarvsregimer. Når grensetrekning mellom oss og dem sammenfaller med kulturarvforvaltningens innside og utside kan den lokale forankringen, verdensarvens demokratiske alibi, raskt settes på spill – særlig i mindre samfunn som denne artikkelen diskuterer.

Denne studien viser at det ikke er gitt hvor grenser mellom oss og dem trekkes når lokalsamfunn transformeres til industri- og verdensarv. Det offisielle kulturarvinnholdet legger selvsagt føringer for identifikasjon. Men de former for identifikasjon som kultur- og verdensarv både legger til rette for, og bidrar til å aktualisere, sammenfaller ikke nødvendigvis med dette. Forholdet mellom kulturarv og kulturarvfellesskap er med andre ord omskiftelig, midlertidig, og gjenstand for forhandling. I enkelte sammenhenger blir noen mer verdensarvinger enn andre. Som eksemplene i denne studien viser mobiliseres ulike former for identitet avhengig av politisk kontekst. Kulturarvifiseringsprosesser bør forstås som del av konteksten, og kulturarvens form og innhold er råmateriale og ressurs for strategisk identitetskonstruksjon på de mange arenaer som kultur- og verdensarv stadig

produserer, innenfor nye og fremvoksende maktlandskap.

I dette landskapet skal industriarbeideren etter sigende også ha rett til en fortid. Tross arbeiderbevegelsens uttrykte misnøye med verdensarvprosjektets objektsfokus, ekskluderes ikke industriarbeideren i verdensarvformidlingen. Likevel er det ikke industriarbeiderens egen historie som løftes frem i de fortellinger som dominerer verdensarvområdet. Industriarbeideren er blitt *inkludert* – som nok kan forstås som demokratisk industriarv i en annen forstand. Fortellingene synes å inkludere arbeideren som én blant mange historiske karakterer, som gjennom streik og forhandling bidro til å skape et suverent norsk demokratisk velferdssamfunn, som gjennom verdensarvformidling kan fungere som modell for andre samfunn. Slik narrativ vinkling mobiliserer et nasjonalt «vi», som dels er meningsfullt i kontrast til land som kan lære noe av «verdensarven vår», og dels i kontrast til et klassesdelt industrisamfunn som parkeres i fortiden. I en slik industriarv kan industriarbeideren og kongefamilien gå hånd i hånd.

Uansett produserer industri- og verdensarv betydelig lokalt engasjement i øvre Telemark (jf. Guttormsen og Swensen 2016b:299). Med UNESCO-statusen følger økt oppmerksomhet. Politikere og andre viktige personer gjester stedet oftere enn før. Det skapes, blant annet derfor, en rekke nye situasjoner der forvaltning og frivillige kan engasjere seg i kulturarvprosjekter som tilskrives stadig mer prestisje. Denne fremvoksende informasjons- og opplevelsesøkonomien produserer dermed også en rekke arenaer for eksponering av sosiale skiller, som blir viktige når nye hierarkier etableres og reforhandles lokalt. Verdensarv, og de fellesskap kulturarv produserer, inngår i historiske, omskiftelige og ofte midlertidige kontekster. Også verdensarv-konteksten i

øvre Telemark er omskiftelig. I situasjoner der industri- og verdensarv blir gjeldende mobiliserer beboere et mangfold av identiteter, avhengig av politisk kontekst. Eksempelene presentert i denne artikkelen viser at identitet i kulturarvsammenheng ikke enkelt lar seg regjere. Dette må sies å bekrefte demokratiske momenter, men det er lite sannsynlig at rom for slike forhandlinger er spesielt for industriarvområdet i Øvre Telemark. Med Aronsson (2006:1) kan man dermed fortsatt undres over stadig kulturpolitisk insistering på utfordringer med å demokratisere kulturarvpolitikkens form og innhold.

Litteratur

- Alzén, Annika 1996. *Fabriken som kulturarv: Frågan om industrilandskapets bevarande i Norrköping 1950–1985*. Stockholm, Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Andersen, Ketil Gjølme 2005. *Flaggskip i fremmed eie: Hydro 1905–1945*. Oslo, Pax forlag.
- Arnestad, Georg 1989. *Kultur for regional utvikling. Kultursatsing i et utkantfylke mot slutten av 1980-åra*. Vestlandsforskning.
- Aronsson, Peter 2006. Demokratisk kulturarv? nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker. I Annika Alzén og Peter Aronsson (red.). *Demokratisk kulturarv? nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker*. Linköping, Linköping University Electronic Press, s. 1–21.
- Barndon, Randi, Asbjørn Engevik, Torunn Selberg og Hans-Jacob Ågotnes 2014. Innleiing: Når industrisamfunnet blir kulturarv. I Hans-Jacob Ågotnes, Randi Barndon, Asbjørn Engevik og Torunn Selberg (red.). *Når industrisamfunnet blir verdensarv*. Oslo, Scandinavian Academic Press, s. 11–25.
- Basu, Paul 2001. Hunting Down Home: Reflections on Homenland and the Search for Identity in the Scottish Diaspora. I Barbara Bender og Margot Winer (red.). *Contested Landscapes, Movement Exile and Place*. Oxford, Berg, s. 333–349.
- Berntsen, Per (red.) 2015. *Rjukan-Notodden Verdensarv*. Notodden, Norsk Industriarbeidermuseum.
- Bjørkvik, Halvard og Randi Bjørkvik 1984. Dei kulturhistoriske musea og arbeidarkulturen. I Jarle Simensen og Per Fuglum (red.). *Historie nedenfra: Festschrift til Edvard Bull på 70-årsdagen*. Oslo, Universitetsforlaget, s. 15–25.
- Bourdieu, Pierre 1986. The forms of capital. I John Richardson (red.). *Handbook of theory and research for the sociology of education*. New York, Greenwood, s. 46–58.
- Brumann, Christoph og David Berliner 2016. Introduction: UNESCO World Heritage – Grounded? I Cristoph Brumann og David Berliner (red.). *World heritage on the ground: ethnographic perspectives*. New York, Berghahn Books, s. 1–37.
- Bull, Edvard 1981. *Retten til en fortid*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Bårtvedt, Randi 2014. Kva skjer når kvardagen blir verdensarv? – Odda og den industrielle kulturarven. I Hans-Jacob Ågotnes, Randi Barndon, Asbjørn Engevik og Torunn Selberg (red.). *Når industrisamfunnet blir verdensarv*. Oslo, Scandinavian Academic Press, s. 95–113.
- Colman, Helene Loe 2014. *Organisasjonsidentitet*. Oslo, Cappelen Damm Akademisk.
- Edwardsen, Bjørn 1986. Industriarbeidermuseet på Rjukan. *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, nr. 1, s. 91–97.
- Eriksen, Anne 2009. Kulturarv og kulturarv

- vinger. *Nytt norsk tidsskrift*, vol. 26, nr. 3–4, s. 474–480.
- Eyde, Sam 1939. *Mitt liv og mitt livsverk*. Oslo, Gyldendal.
- Forràs, Peter 2014. Medier og monumenter – en minneteorietisk analyse av rivingen av Krogstad Cellulosefabrikk. I Hans-Jacob Ågotnes, Randi Barndon, Asbjørn Engevik og Torunn Selberg (red.). *Når industrisamfunnet blir verdensarv*. Oslo, Scandinavian Academic Press, s. 215–241.
- Friedman, Jonathan 1992. Myth, History and Political Identity. *American Anthropological Association*, vol. 7, nr. 2, 194–210.
- Graham, Brian og Peter Howard 2008. *The Ashgate research companion to heritage and identity*. Aldershot, Ashgate Publishing Ltd.
- Guttormsen, Torggrim Sneve og Grete Swensen (red.) 2016a. *Heritage, Democracy and the Public: Nordic Approaches*. Surrey, Burlington, Ashgate.
- Guttormsen, Torggrim Sneve og Grete Swensen 2016b. Conclusion – Managing heritage in the service of the public. I Torggrim Sneve Guttormsen og Grete Swensen (red.). *Heritage, democracy and the public: Nordic approaches*. Surrey, Burlington, Ashgate, s. 297–303.
- Harrison, Rodney 2013. *Heritage: Critical approaches*. New York, Routledge.
- Hopkins, Nick og Vered Kahani-Hopkins 2004. Identity construction and British Muslims' political activity: Beyond rational actor theory. *British Journal of Social Psychology*, vol. 43, nr. 3, s. 339–356.
- Hølleland, Herdis og Beate Strøm 2018. Å kjempe for «OUV-ene»: Intervju med Beate Strøm om Norges arbeid i verdensarvkomiteen. *Viking*, nr. 81, s. 205–214.
- Jensen, Bernard Eric 2008. *Kulturarv: Et identitetspolitisk konfliktfelt*. København, Gads Forlag.
- Kostveit, Øystein 2000. *Fjellbygdi ved Møsvatn: Historiske glimt*. Oslo, Landbruksforlaget.
- Larsen, Håkon 2012. Kulturbegrepets historie i den nye kulturpolitikken. *Tidsskrift for kulturforskning*, vol. 11, nr. 4, 27–41.
- Lowenthal, David 1996. *Possessed by the past: The heritage crusade and the spoils of history*. New York, Free Press.
- Løkka, Nanna 2014. Demokratisk dialog i kulturminneforvaltningen – et slag om fortiden? *Nordisk kulturpolitisk tidsskrift*, vol. 17, nr. 2, s. 235–252.
- Løndal, Sverre 2010. Kongen på Tinnsjøen. *Nostalgiebølgen*, nr. 1, s. 28–32.
- Mangset, Per og Ole Marius Hylland 2017. *Kulturpolitikk: Organisering, legitimering og praksis*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Nilsson Stutz, Liv 2013. Claims to the Past. A Critical View of the Arguments Driving Repatriation of Cultural Heritage and Their Role in Contemporary Identity Politics. *Journal of Intervention and Statebuilding*, vol. 7, nr. 2, s. 170–195.
- Payton, Gary og Trond Lepperød 1995. *Rjukanbanen: På sporet av et industrieventyr*. Skien, Maana Forlag.
- Peleikis, Anja 2009. Reisen in die Vergangenheit. Deutsche Heimwehtouristen auf der Kurischen Nehrung. *Voyage. Jahrbuch für Reise- und Tourismusforschung*, nr. 8, s. 85–97.
- Ronström, Owe 2008. *Kulturarvspolitik: Visby: Från sliten småstad til medeltidsikon*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Schramm, Katharina 2004. Coming home to the motherland: pilgrimage tourism in Ghana. I Simon Coleman og John Eade (red.). *Reframing pilgrimage: Cultures in motion*. London og New York, Routledge, s. 133–150.
- Smith, Laurajane 2006. *Uses of heritage*. London, Routledge.
- Turner, Victor 1974. *Dramas, fields and*

- metaphors: Symbolic action in human society*. Ithaca, Cornell University Press.
- Walsh, Kevin 1992. *The representation of the past: Museums and heritage in the postmodern world*. London, Routledge.
- Wilmsen, Edwin N. og Patrick McAllister (red.) 1996. *The politics of difference: ethnic premises in a world of power*. Chicago, University of Chicago Press.
- Ågotnes, Hans-Jacob 2014. Kva har skjedd med industrisamfunnet? – Industri som erfaring og førestilling. I Hans-Jacob Ågotnes, Randi Barndon, Asbjørn Engvik og Torunn Selberg (red.). *Når industrisamfunnet blir verdensarv*. Oslo, Scandinavian Academic Press, s. 143–165.
- Mediekilder**
- Dale, Kurt Inge, Lars Tore Endresen og Even Skårnes Aarnes 2017. Får ikke plassere skulptur i parken, *NRK Telemark*, 14.03.2017.
- Johansen, Bjørg 2015a. Hele verden vil se 'kampen', *Rjukan Arbeiderblad*, 10.06.2015.
- Johansen, Bjørg 2015b. TV-serien gir Vemork-feber, *Rjukan Arbeiderblad*, 10.06.2015.
- Nicolaysen, Tor 2016. Åpent brev til Telemark Fylkeskommune: Jakten på tungtvannskjelleren – hydrogenfabrikken på Vemork, [åpent brev datert 16 april 2016], *Rjukan Arbeiderblad*, 19.04.2016.
- Pedersen, Raymond Gürgens 2016. Generasjon UNESCO, *Rjukan Arbeiderblad*, 10 mai 2016.
- Riksantikvaren 2014. Vil samarbeide med de frivillige. Hentet 05.02.2019 fra <https://www.riksantikvaren.no/Aktuelt/Nyheter/2014/Vil-samarbeide-med-de-frivillige>.
- Skåttet, Torfinn 2015. Viktig fredning, [Leder], *Rjukan Arbeiderblad*, 02.06.2015.
- Offentlige dokumenter**
- Council of Europe 2005. *Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society* [Faro Convention]. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680083746> [Hentet 23.06.2019].
- Riksantikvaren 2018. *Frivillighetsstrategi: Riksantikvarens strategi for samarbeid med frivillige organisasjoner 2018–2021*. <https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/2490114/Riksantikvarens%20strategi%20for%20samarbeid%20med%20frivillige%20organisasjoner%202018-2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Hentet 02.02.2019].
- Taugbøl, Trond, Eystein Andersen, Unni Grønn og Bjørn Frode Moen 2014 (red.). *Rjukan-Notodden industriarv. Nominasjon til UNESCOs verdensarvliste*. Oslo, Riksantikvaren, Klima- og miljødepartementet.